

Arbete utanför hierarkierna: Vågar de röd-gröna?

“Frilansare i alla länder, förena er!” En lätt klyschig slogan välkomnar besökarna till den webbsida som tillhör nederländska Alternatief voor Vakbond (AVV; “alternativ till fackförbundet”). Vad vilja frilansarna? Jo, detta alternativa fackförbund vill “demokratisera processen kring kollektivavtalen, så att varje arbetare – inte bara medlemmarna i de etablerade fackförbunden – får rösta kring kollektivavtal och pensionsuppgörelser.” Vidare vill AVV “förändra lagar och institutioner så att de oberoende arbetarna får stärkta rättigheter, en bättre förhandlingsposition, och tillgång till samma skatteförmåner som de som har en anställning”.

Drivkrafterna bakom denna organisering är många. Framförallt har det hävdats att arbetsmarknaden i det nederländska välfärdssamhället är konstruerad för nio-till-fem-arbete inom storföretag. På så vis stängs ute unga från arbetsmarknaden; de kommer sannolikt aldrig komma att få njuta av föräldragenerationens arbetsstrygghet. AVV har, sedan organisationen bildades i anslutning till valet 2006, satt ett rejält avtryck i nederländska politiken. Situationen för frilansare, även kallade ZZP-are (zelfstandigen zonder personeel), debatteras nu flitigt – inte minst av det socialdemokratiska partiet, som har en egen talesperson i frågan. Under mars 2010 stod det klart att ZZP-arna dessutom kommer att bli representerade i Sociala och Ekonomiska Rådet – en inflytelserik politiskt rådgivande organisation, sammansatt av arbetsmarknadens parter. Här kan vi verkligen tala om genombrott: Frilansarna ges nu plats i den struktur som anses vara fundamentet för den holländska “Polder-modellen”.

Var finner vi ”det politiska” i den svenska modellen?

I vår Polder-motsvarighet, “Den Svenska Modellen”, finns det ännu inte samma plats för frilansarna. I Sverige finns det inte ens någon nämnvärd debatt kring de egenanställda, frilansare, och projektarbetare som faller mellan stolarna i den från 1900-talet ärvda arbetsmarknadspolitik. För fyra år sedan, i upptakten inför valet 2006, försökte SVTs samhällsprogram “Faktum” lyfta frågan genom att slå fast att f-skattare är den nya underklassen. Dessvärre orkade sig diskussionen inte längre än till ett par ledarartiklar och krönikor. Partierna hade ju annat att tänka på, och arbetsmarknadens parter är av förståeliga skäl ointresserade av frågan. I slutändan är ju ZZP-arna företagare (alltså inte fackens huvudbry), men samtidigt en typ av aktörer vars politiska krav underminerar de storföretag som samlas av Svenskt Näringsliv.

Här ser vi alltså ett problem som ligger inneboende i den Svenska Modell som vi ärvt av Rehn och Meidner, Browaldh och Wallander. Vår politiska diskussion, och formulerandet av politiska projekt, domineras av två parallella, och delvis sammanvuxna, hierarkier. Dessa – fackföreningsrörelsen och Svenskt Näringsliv – har alltmer börjat fungera som självspelande pianon. Arbetsmarknaden, såväl som produktionen av offentliga tjänster, fungerar fortfarande utifrån dessa hierarkiers behov. Även våra perspektiv på vilka som har det sämst ställt i samhället, och våra sätt att hjälpa dessa, är anpassat till de strukturer som byggdes under början av 1900-talet. Detta trots att den tidens Sverige som såg helt annorlunda ut än dagens.

Det har hävdats att Den Svenska Modellen, i strikt ekonom-historisk mening, började nedmonteras redan i början av 1970-talet.¹ Dessutom hävdas det, inte minst inom vänstern, att dagens ekonomiska system är mer “flytande”, “oorganiserat”, “instabilt och fragmenterat” än efterkrigsårens välfärdssamhälle. Dessa bedömare menar att välfärdssamhällets stabilitet – både på samhälls- och individnivå – har uppluckrats allteftersom den offentliga sektorn har utarmats och arbetsrätten urholkats. Välfärdsstatens ordning sägs ha ersatts av ett nyliberalt kaos, där djungelns lag råder och endast den starkaste överlever.

Trots ovanstående invändningar kan man hävda att vi fortfarande lever mitt bland de hierarkier som byggdes under 1900-talet. Några av dessa strukturer är naggade i kanten, men i allt väsentligt lever vi fortfarande med de hierarkier som skapades under 1900-talet. Att istället beskriva dagens Sverige som utfallet av stadig process av hierarkisering², leder till nya politiska slutsatser – en annan syn på var vi finner ”det politiska” i den svenska ekonomin. Visst måste vi försöka “stoppa den pågående nedmonteringen”, men fokuset på att “återställa ordningen” i det nyliberala kaoset kan leda oss fel. Istället framträder en ny samling frågor: På vilka nya vis kan vi sätta samman vårt samhälle? Vilka av de gamla hierarkierna är mest problematiska? Vilka är värda att bevara? I vilka fall bör vi bygga nya, bättre fungerande hierarkier? I vilka fall kan vi experimentera med icke-hierarkiska organisationsformer? Hur kan vi säkerställa att vårt experimenterande i att bryta ned hierarkier *inte*

1 Se Sverenius (1999) *Vad hände med Sveriges ekonomi efter 1970?* Stockholm: SOU.

2 Här finns en rik samhällsvetenskaplig tradition att utgå från: Ekonom-historikern Alfred Chandlers tankar om 1900-talsekonomin som beroende av storföretagens “synliga hand” istället för Adam Smiths “osynliga hand”; Fernand Braudels som beskrivning av kapitalismen som kännetecknad av monopoliserande “anti-marknader” istället för marknader; ekonomen J.K. Galbraiths tal om modern ekonomi som beroende av svällande “teknostrukturer” (hierarkier av storföretag och stat som växer samman) osv. En ny uttolkare av denna tradition är Manuel DeLanda, som utifrån Gilles Deleuze lyfter fram hur

[t]he last three or four centuries have witnessed an intense homogenization of the world (biologically, linguistically, economically), a fact that in itself would seem to recommend the injection of a healthy dose of heterogeneity into the mix.

DeLanda (1997) *A thousand years of nonlinear history*. New York: Zone. Sida 271-272.

leder till det nyliberala kaos som vänstern fruktar?

Hur hierarkiserades vår ekonomi?

För att förändra hierarkier behöver vi förstå hur de uppstår och hänger samman. Samhällets hierarkier kan ses som något som uppstår då människors berättelser (“diskurser”) börjar samverka med materiella apparaters funktionssätt. En hierarki kan alltså ses som ett emergent resultat av att tankar, teorier, och myter hamnar i symbios med ett visst materiellt arrangemang. Sådana hierarkiserings- och homogeniseringsprocesser beskrevs ursprungligen i anslutning till framväxten av moderna fängelser: Michel Foucault har visat hur nya tankar om kriminalitet och laglydighet råkade sammanfalla med uppförandet av “panoptiska” byggnader, där en ensam fängelsevakt kan övervaka alla fångars förehavanden samtidigt.³ Dessa hierarkier uppstår alltså där “det som går att säga” samverkar med “det som går att se”.

På vilket sätt sammanfaller det sägbara och det synliga i hierarkiseringen av den svenska samhällsekonomin? Låt oss kort studera arbetarrörelsen. Denna var ursprungligen inte en enhetlig och väl sammanhållen struktur. Över tid blev dock arbetarrörelsen relativt sett mindre heterogen än dess kontinentala motsvarigheter.⁴ Här spelade både berättelser och materiella apparater en viktig roll: Tal från såväl August Palm som Per Albin Hansson verkade enande, och verkade i samspel med en framväxande materiell facklig apparat. Under 1900-talets första årtionden kom denna apparat att “byggas in” som aktiva komponenter i det framväxande svenska välfärdssamhället.

Hierarkiseringsprocessen fortsatte sedan under mitten av 1900-talet, som ett resultat av etablerandet av den så kallade Rehn-Meidner-modellen för ekonomisk politik. Denna modell bestämde frågor som lönebildning, arbetsmarknadspolitik, och makroekonomiska ramverk. Dess mål – såsom det formulerades av dess upphovsmän, LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner – var att stärka den fackliga rörelsens inflytande i den moderna ekonomin. Alltså gavs fackförbunden ytterligare inflytande, inte bara över lönebildning utan även över investeringar i teknologisk utveckling.⁵

3 Den som först lade fram detta exempel var Michel Foucault, i boken *Övervakning och Straff*. Notera ordvalet “råkade sammanfalla”: Framväxten av det disciplinära fängelse – mötet mellan panopticon och diskurser om kriminalitet – som Foucault beskriver skall inte ses som en medveten plan, utan som ett kontingent uppkommen symbios.

4 Bo Rothstein beskriver i *Sociala fällor och tillitens problem* (SNS Förlag) hur den svenska arbetarrörelsen ursprungligen var kluven mellan socialdemokratin och kommunister, och hur SAP/LO lyckades tygla denna schism – vilket i sin tur ledde till att näringslivet vågade samarbeta med arbetarrörelsen.

5 Det svenska arbetarskyddet har lett till en rad teknologiska innovationer, exempelvis bilsäkerhetsbältet. Nya teknologier utvecklades alltså främst i syfte att förbättra arbetarens roll i samhället – det var främst i egenskap av arbetare som en medborgare gavs beskydd, eller ansågs vara en person i behov av stöd.

Arbetarrörelsen var inte den enda hierarkin som byggdes under 1900-talets början. Under denna tid omstruktureras även svenskt näringsliv. I likhet med andra länder innebar moderniseringen att en allt större del av den ekonomiska aktiviteten bedrevs inom ramen för en ny form av företag – det moderna aktiebolaget, styrd av en ny yrkeskår av professionella chefer. Ett exempel på denna process är framväxten av den svenska bilindustrin, som innebar att mindre stålverk runt om i landet införlivades i de framväxande svenska storföretagen. Byggandet av modern storindustri innebar alltså en hierarkisering och homogenisering av näringslivet – där en mångfald av små producenter omformades till, eller slogs ut av, allt större entiteter.

Att framväxten av en modern industri innebär en hierarkisering av näringslivet är i sig inget svenskt fenomen. Denna process var dock särskilt effektiv i Sverige, som sedan dess har varit en ekonomi dominerad av ett litet antal stora företag. En orsak till denna utveckling är att den svenska ekonomin kom att utgöras av tillverkningsföretag, ofta inom tung industri. Detta kan jämföras med exempelvis Danmark, vars ekonomi består av ett större antal mindre (tjänste-)företag.

Det finns även utrikespolitiska och geopolitiska förklaringar till Sveriges hierarkiserade näringsliv: Alliansfriheten krävde att landet skulle vara självförsörjande med vapenmateriel, vilket gjorde att de svenska folkhemsföretagen (Ericsson, Saab, Volvo) vävdes ihop med staten. Militärmaktens säkra ordrar kom att utgöra en buffert för de svenska folkhemskoncernerna: Det är höga marginaler på krigsmateriel, och alliansfriheten krävde att staten skyddade de stora koncernernas fortlevnad. Detta faktum – att det svenska industriundret till stor del springer ur alliansfriheten och landets krigsmaterielproduktion – diskuteras sällan. Det är icke desto mindre en viktig förklaring till varför den svenska ekonomin består av hierarkier som sträcker sig hela vägen upp till statlig nivå.⁶ De svenska storföretagen hade inte stått sig så starka om de inte hade försetts med resurser från staten, vars utgifter legitimerats av utrikespolitiska hotbilder och tal om alliansfrihet.

Sveriges 1900-tal kan alltså beskrivas i termer av sedimenteringsprocesser – dels tillblivelsen av arbetarrörelsens hierarki, dels tillblivelsen av näringslivets hierarkier. Den förra bestod av materiella

6 Denna analys av efterkrigsekonomi har bland annat lagts fram av J.K. Galbraith, i *The New Industrial State*. Även Manuel DeLanda diskuterar militärens inblandning i ekonomin i *War in the age of intelligent machines* (1991, Zone): One may think that with the rise of the Industrial Age in the nineteenth century, with the massive increase in size of the civilian market, the military role in economic affairs would have decreased. In fact, its role simply changed. [...] Since relative independence from foreign suppliers has always been an important logistic consideration for the military, particularly in an age of intense international trade rivalry, it is not surprising that the military often played an important role in the establishment of [key sectors] in the economy. [...] by the time of World War II, distinctions between a purely civilian sector and a military area of the economy were impossible to draw [...] (Sida 110-11)

apparater (såsom LO, SAP, AMS) och berättelser om arbetarens roll i samhället. De senare hierarkierna bestod av materiella apparater som det moderna aktiebolaget och produktionsapparater, samt berättelser om professionalism och alliansfrihet. Från 1928 års arbetsfredskonferens, och 1937 års Saltsjöbadsavtal, började så "arbetets" och "kapitalets" hierarkier alltmer växa samman – dels genom korporatistiska lösningar (materiella apparater), dels genom en framväxande samsyn i de övergripande berättelserna om det svenska goda. Denna samsyn gällde alltifrån arbetsfred och arbetslinje till ekonomisk modernisering och rationalisering. Av dessa berättelser var det inte minst tankar om rationalisering och modernisering som gjorde att den alltmer utbyggda apparaten hängde samman.

Framväxten av samförstånds-Sverige måste därför ses i kontexten av en alltmer inflytelserik yrkeskår – ingenjörerna. Dessa organiserade sig, inte minst genom IngenjörsvetenskapsAkademien (IVA), i syfte att sprida de arbetsrationaliseringstankar som lanserats i USA (av Taylor) och Frankrike (av Fayol). Precis som i andra länder – sannolikt än mer än i andra länder – kom dessa masstillverkningsidéer (och de hierarkier som de skapade) att förändra samhället radikalt. Produktionsingenjörsskapet kom att bidra till att samhällena i väst alltmer inordnades enligt massproduktionens och skalfördelarnas logik – ekonomiskt, socialt och kulturellt.⁷ Ingenjörsskrået kom även att stabilisera de nya framväxande storföretagen, allteftersom ingenjörsvetenskapen – och, mer generellt, byggandet av kunskap – blev en verksamhet som organiserades inom företagslaboratorier.⁸

På detta sätt kan vi se den svenska modellen som ett virrvarr av komponenter som tillsammans bildar en mer eller mindre stabil sammansättning. Om nu politik är att öppna upp för alternativa framtider så måste vi fråga oss: Hur kan vi få denna apparat att fungera på nya vis? Vilka av dessa komponenter nu bör kopplas ur, och vilka nya kan pluggas in?

Nya sammansättningar: Alternativ till hierarkierna

En kritik av hierarkier är samtidigt en maning till att bryta ned desamma, och till att ersätta dem

7 Den hierarkisering av samhället som kännetecknat 1800-talet och framåt kan (om man skall tro Foucault och Deleuze) härledas från att de organisationssätt som etablerades ungefär samtidigt i fabriker, skolor, sjukhus och fängelser kom att sprida sig i det moderna samhället. Detta "diagram" bygger just på att skapa välplanerade system som uppvisar skalfördelar – ju mer enhetlighet och ju större system, desto högre ekonomisk effektivitet.

8 David Noble skriver i *America by Design* (MIT Press) att framväxten av företagslaboratorier, och det tillhörande ägandet av kunskap, är lika viktiga i skapandet av storföretaget som etableringen av aktiebolaget med begränsat ägaransvar.

med decentraliserade strukturer. Att lösa upp strukturer är en sak; det svåra i sammanhanget är att finna en sammansättningsprocess som måste åtfölja detta upplösande.

Att analysera hierarkier enligt ovanstående är nämligen inte oproblematiskt. Inom vänstern har det på senare tid hävdats att en alltför långtgående och urskillningslös kritik av hierarkiska strukturer kan leda till att även “goda” hierarkier nedmonteras. Det är en sak, menar man, att riva strukturer om dessa utgörs av stora företag eller av patriarkala strukturer – det är en annan att vilja riva fackföreningsrörelsens organisationer. Kort sagt, detta förhållningssätt kan leda till att “babyn kastas ut med badvattnet”. Dess logiska slutpunkt är, menar dessa skribenter, ett anarko-libertarianskt (eller, som det slentrianmässigt kallas, “nyliberalt”) samhälle. I denna analys stödjer de sig på det som de anser vara den stora lärdomen från fyrtiotalisternas studentrevolter – att -68-vänsterns världsbild under 80- och 90-talen kom att användas av människor som inte applicerade den i syfte att avskaffa kapitalismen, och att den då blev en del av kapitalismen.⁹

1968-revolternas misslyckande – och deras roll i att skapa dagens “nyliberala” samhälle – har lett nämnda vänsterskribenter till en dyster slutsats: Det avhierarkiserade samhället är en farlig utopi, och därför måste vi lära oss att uppskatta hierarkier igen. Att acceptera denna dystra slutsats är att tvingas till en onödig kapitulation. Det faktum att -68-generationen misslyckades i sina försök att avhierarkisera ekonomin betyder inte att följande generationer kommer att möta samma öde. -99-generationen – som växte upp i en värld då icke-hierarkiska organisationssätt inom nya media visade sig vara minst lika effektiva som hierarkiska dito – kan kosta på sig att fortsätta experimentera med världen.

“Experimentera” är dock ett viktigt ord i sammanhanget. Den rädsla som nämnda vänsterskribenter ger uttryck för är befogad: Försök att avhierarkisera samhällsapparaten måste hänga samman med *minst lika ihärdiga försök att bygga alternativa strukturer*. Att riva är lätt; det svåra består i att få system att hänga samman på nya sätt. I dessa experiment är försiktighet och ödmjukhet att föredra framför den bombsäkerhet som präglade 1900-talets samhällsbyggen. Någonstans måste vi dock börja, exempelvis vid Manuel DeLandas begrepp ”meshwork”.¹⁰ Denna typ av alternativa struktur

9 Richard Sennetts *The Culture of the New Capitalism* och Luc Boltanski & Eve Chiapellos *The New Spirit of Capitalism* är exempel på denna kritik.

10 DeLanda (1997) skriver:

Perhaps the most-studied type of meshwork is the “autocatalytic loop”, a closed chain of chemical processes [...] Unlike simple autocatalysis, a closed loop displays not only self-stimulation but also self-maintenance; that is, it links a series of mutually stimulating pairs into a structure that reproduces as a whole. [...] Under special conditions, a set of these processes may form a closed loop, where the product that accumulates due to the acceleration of one reaction serves as a catalyst for yet another reaction, which in turn generates a product that

kännetecknas, precis som en hierarki, av en viss *logik* som ligger bakom dess sammansättning. Ordning uppstår inte genom homogenisering genom inordnandet i en hierarki, utan genom att heterogena delar hamnar i symbiotiska utbyten med varandra.

Meshwork-liknande system har länge diskuterats inom natur- och samhällsvetenskaperna, allteftersom dessa inspirerats av så kallad komplexitets- och systemteori. Samtidigt är det först på senare år som dessa abstrakta tankar setts fungera i verkliga situationer – framförallt inom nya media. Det mest konkreta exemplet på hur olika system kan sättas samman på olika vis kan man finna i produktionen av datorprogram, eller närmare bestämt i produktionen av datorers operativsystem. På datormarknaden pågår en kamp mellan Windows (som produceras av företagshierarkin Microsoft) och Linux (som produceras av en amorf massa av datorprogrammerare, samordnade av ett gemensamt arbetsprotokoll). Det talas här om hur “katedralen” (hierarkin) Microsoft tvingas konkurrera med en “basar” av löst sammansatta programmerare. Många inom datorvärlden har pekat på det smått sensationella i att den till synes anarkiska basaren skapar en bättre produkt än den rigida och hierarkiska katedralen. Samtidigt behåller Microsoft alltjämt sin dominans – ekonomin har ju alltmer, som diskuterats ovan, kommit att tjäna hierarkierna.

Basarer har alltså visat sig minst lika effektiva som katedraler. Detta sätter ett stort frågetecken över de hierarkier som vi byggde under 1900-talet. Går det att organisera andra delar av samhället enligt Linux-principerna? Detta tar oss tillbaka till de frilansare som nämndes i början av denna text.

Arbetet efter hierarkin: Fri individualitet eller katallaxi?

Låt oss översätta Microsoft Windows/Linux-analogin till arbetsmarknaden: Skulle vi kunna tänka oss att arbetet inte nödvändigtvis måste organiseras inom ramen för det moderna storföretaget? Hur ser vägen fram mot ett en avhierarkiserad ekonomi ut? Här kan vi tänka oss alternativa arbetsrättsliga och pensionspolitiska arrangemang som förbättrar situationen för frilansare. Dessa arbetsförenklande åtgärder kan även styra arbetskraften bort från storföretagen. Vi kan även tänka oss att de näringslivsrelaterade legala ramverken – exempelvis kring immaterialrätt – styrs mot att inte längre premiera de stora hierarkierna. Dessutom kan vi utarbeta klarare regler kring egenanställningslösningar, som sänker tröskeln för komma igång med dessa verksamheter.

catalyses the first one. Hence, the loop becomes self-sustaining for as long as its environment contains enough raw materials for the chemical reactions to proceed. (62-63)

Den omedelbara effekten av detta politiska projekt är att förbättra situationen för Sveriges nya underklass. Som sådant är detta ett röd-grönt ”rättviseprojekt”. En liknande politik skulle dock kunna ”ägas” av en entreprenörskapsivrig alliansregering på jakt efter 70- och 80-talisternas röster. Hur skall vi då se på den långsiktiga effekten av detta projekt – ligger det verkligen i linje med vänsterns övergripande mål? Är inte denna avhierarkisering av ekonomin en ”nyliberal” ambition? Är inte en f-skattesedels-arbetskraft en våt dröm för libertarianer?

Här är svaret tvåfalt: För det första är det upp till de rödgröna att se till att denna avhierarkiserade ekonomi inte urartar till det nyliberala helvete som vänstern fruktar. Eller rättare sagt; utmaningen ligger i att tänka offensivt kring hur denna avhierarkisering – som sannolikt är på väg vare sig vi vill eller ej – skall kunna löpa i linje med röd-gröna samhällsmål.

För det andra måste vi se denna utveckling i ett längre tidsperspektiv, i relation till frågan om vilket ekonomiskt system vi vill skapa. Många av oss väljer att, som nämnts ovan, se ”kapitalismen” som en hierarkiseringsprocess. Från detta perspektiv finns det mycket att vinna i en nedmontering av storföretagens makthierarkier. Samtidigt finns det andra av oss som, i Marx fotspår, väljer att se kapitalismen som den cirkulationsprocess med vilken kapitalet förmerar sig. Även utifrån ett sådant perspektiv kan en avhierarkisering av ekonomin verka lovande: Idag har det ju blivit populärt att hävda att slutet på kapitalismen kommer att uppstå då den skapande mängden av sammankopplade hjärnor inte längre kan fångas av storföretagens hierarkier. Vi har under 1900-talet sett hur väl katedralerna lämpar sig utmärkt för kapitalackumulation – kan vi se till att 2000-talets basarstrukturer immuniseras mot förmerandet av kapital?

Detta leder oss till den paradoxala slutsatsen att det är just symmetrin mellan röd-gröna och libertarianska ambitioner som gör detta projekt radikalt. Det är just det oheliga i denna allians som kan skapa skillnad – en öppning för en alternativ framtid – istället för repetition av gammalt politiskt ställningskrig. Det som håller denna eventuella pakt samman är våra olika samhällsontologier: Är det Marx ”fria individualitet” eller Hayeks ”katallaxi” som väntar på att blomma ut? Varken vi eller libertarianerna kan veta; varken vi eller dem har tänkt att det var såhär som vi skulle närma oss våra respektive utopier. Frågan är alltså: Vågar vi?

Karl Palmås

LICENS: CREATIVE COMMONS ERKÄNNANDE-ICKEKOMMERSIELL-DELALIKA 2.5